

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ КРИЗИ

І. А. БРИЖАНЬ, кандидат економічних наук
(Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка)

Анотація. На основі аналізу розвитку промислового виробництва України автор довів, що в країні переважає індустріальна платформа господарювання ХХ ст., орієнтована на виробництво ресурсномісткої та екологічно брудної проміжної продукції, що характеризується низькою ефективністю державних механізмів регулювання «провалів ринку» та відсутністю усталених стимулів до інвестування в інновації. Досліджено вплив фінансових криз на темпи розвитку промислового виробництва України. Доведено необхідність упровадження інноваційної моделі розвитку промисловості з урахуванням принципів розвитку, орієнтованих на збереження екології.

Ключові слова: промислове виробництво, інвестиції, інновації, антропогенне навантаження, сталий розвиток.

За останні роки доцільність розробки національної промислової політики, адекватної сучасним умовам господарювання, має одне з першочергових значень для досягнення стратегічних цілей розвитку України, а глобальна фінансова криза 2008–2009 рр. тільки підсилила цю тенденцію. В умовах нових трансформаційних процесів виникають нові вимоги до розвитку національної економіки. Особливо вирішальне значення набуває стан промисловості, як однієї з провідних галузей національної економіки, що забезпечує економічне зростання країни. Маючи потужний інтелектуальний і технологічний потенціал, промисловість є основою розвитку не тільки внутрішнього ринку України, а й розширення зовнішнього, забезпечення її конкурентоспроможності. Необхідність забезпечення промислового розвитку України зумовлює необхідність пошуку раціональних шляхів і рішень, спрямованих на забезпечення сталого розвитку.

Аналізом розвитку та стану промисловості займається велика кількість вітчизняних учених: тенденції промислового виробництва в економічному просторі України досліджують Н. В. Тарасова, Л. П. Клименко, В. М. Єме-

льянов [1]; Є. В. Куліш, В. А. Телюк, І. А. Луговська, М. В. Каплієнко [2–4] аналізують питання створення ефективної системи менеджменту, напрями нової технічної політики, питання вдосконалення структури виробництва. А. Р. Гальчинський, В. М. Геєць, О. М. Алімов, О. І. Амоша, А. І. Акмаєв досліджують проблеми інноваційного розвитку виробничих підприємств [5–7]. Але, незважаючи на значні результати, які отримали українські науковці, необхідно відзначити, що недостатньо вивченим залишається питання переходу до управління розвитком промислового виробництва в умовах екологічно орієнтованої економіки.

Метою дослідження є аналіз розвитку промисловості України, ідентифікація основних проблем і розробка пропозицій щодо зміни концепції розвитку промислового виробництва із урахування екологічного імперативу.

На сьогодні в Україні склалась модель експортоорієнтованого розвитку промисловості, яка характеризується переважанням слабо диверсифікованого низькотехнологічного виробництва. Гіпертрофована енергосировинна спрямованість промислового виробництва сформувалася в процесі ринкової адаптації

промислових підприємств під визначальним впливом зовнішнього фактора – сприятливої світової кон'юнктури на базові низькотехнологічні сировинні категорії товарного експорту України. Поряд із використанням недозавантажених виробничих потужностей, наявністю відносно дешевої ресурсної бази та низькою вартістю робочої сили це стало головним чинником економічного зростання України. Ефективність такої моделі надмірно залежить від світової кон'юнктури ринку та характеризується відсутністю механізмів протистояння негативним зовнішнім факторам. Тому період поширення рецесійних процесів у світі, розгортання світової економічної 2008–2009 рр., падіння попиту та цін на світових ринках українською негативно позначилися на промисловості України. Цей період характеризується зниженням обсягів виробничої діяльності й інвестиційної активності.

Значне падіння промислового виробництва проявляється у 2009 р. і становить 16,7 % [8]. Зростання відкритості національної економіки й недостатня конкурентоспроможність вітчизняних підприємств на фоні їх технологічної відсталості вплинуло на витіснення українських виробників не тільки із зовнішніх, але й із внутрішнього ринку. Однак, починаючи з другого півріччя 2010 р., економічна ситуація в країні стабілізувалася, спостерігалось післякризове зростання. Позитивну динаміку забезпечували переважно експортоорієнтовані галузі. Це відбулося завдяки помірному відновленню попиту на світових товарних ринках, що дозволило українським експортерам відновити поставки. Але у промисловому виробництві України переважає сировинна складова – майже 65 % обсягу реалізованої продукції становить сировина, і це пояснює високу залежність вітчизняного експорту від динаміки міжнародних товарних ринків. Низька диверсифікованість вітчизняного виробництва також не сприяє гнучкості пристосування до ринкових потреб в умовах кризових явищ. Велику частку у структурі експорту має металургійне виробництво (2012 р. – 28,1 %), яке продемонструвало значну залежність від цінних коливань на світових ринках. Високу залежність від зовнішнього попиту має також

хімічна промисловість, частка якої у структурі експорту 2012 р. становила 7,0 %, а протягом 2001–2007 рр. знизилась на 3,2 % [8].

З 2010 р. найбільше зростання було зафіксовано у машинобудуванні – 36,1 %, що зумовлено приростом виробництва транспортних засобів і устаткування – 61,9 %, зокрема виробництва автомобілів – 23,8 %, у хімічній і нафтохімічній промисловості – 22,5 %, металургійному виробництві – 12,2 %. Зростання у цих галузях уповільнилось через зменшення темпів зростання зовнішнього попиту. Зокрема, будівельна та машинобудівна галузі в Європі (основні споживачі металургійної продукції) внаслідок подорожчання позикових коштів на тлі очікувань виникнення фінансової кризи в Євросоюзі поступово згортали ділову активність. Стимулюючим чинником зростання металургії в Україні був внутрішній ринок, розвиток якого визначався високим інвестиційним попитом.

У галузях промисловості, які у 2010 р. демонстрували найменші темпи зростання виробництва, у 2011 р. було зафіксовано негативну динаміку: у харчовій промисловості відбулось падіння на 0,6 %, целюлозно-паперовому виробництві на 0,9 %. Значне падіння обсягів (на 8,5 %) у 2011 р. відбулось у виробництві коксу та продуктів нафтопереробки. У високотехнологічному секторі промисловості 2011 р. спостерігалось уповільнення темпів зростання виробництва.

Відсутність або неефективна бюджетна підтримка високотехнологічних галузей промисловості призвели до зменшення у структурі випуску частки видів промислової діяльності, орієнтованих на внутрішній ринок. Іншою важливою тенденцією стали низькі темпи модернізації виробництва. Водночас, провідні країни світу широко використовують можливості інноваційної розбудови економіки, а промисловість України базується переважно на традиційних технологіях, започаткованих ще на ранніх стадіях індустріалізації.

Однією з основних проблем відтворення в українській економіці є критичний стан основних засобів, ступінь зношеності яких невпинно зростає – 74,9 % 2012 р. Експлуатація застарілих основних засобів призводить до

спрямування значної частини капіталовкладень на підтримку існуючого технологічного рівня підприємств, замість упровадження нових, сучасніших технологічних процесів. Відсутність дієвих стимулів для інвестування у технологічне переобладнання виробництва призвела до критичного стану основних засобів у низці галузей реального сектора, зокрема у транспорті та зв'язку ступінь зношеності становив 94,4 %, у переробній промисловості – 66,8 %, у виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води – 60,7 %. Триває зниження рівня матеріальної бази основних галузей соціальної сфери (зношеність основних фондів в освіті – 62,5 %, охороні здоров'я та наданні соціальної допомоги – 50,8 %), що створює суттєві перешкоди для якісного розвитку людського потенціалу. Фактично єдиним видом діяльності, де вдалося помітно поліпшити стан технічних основних засобів, є сільське господарство. Стрімко погіршується стан матеріально-технічної бази у низці галузей промисловості. При цьому найкритичніша ситуація склалася на підприємствах машинобудівної галузі, де ступінь зношеності основних засобів становив 83,4 %, а також хімічної та нафтохімічної промисловості та виробництва коксу та продуктів нафтопереробки, де цей показник наближається до 70 %. Водночас динамічніше відбувалось техніко-технологічне переоснащення у добувній, металургійній, харчовій промисловості та виробництві неметалевої мінеральної продукції, де стан основних засобів покращився.

Значним недоліком розвитку промисловості України є низький рівень інвестицій в основний капітал. Високі темпи інвестицій в промислове виробництво спостерігалися протягом 2003–2007 рр. Упродовж 2008–2010 рр. відбулося різке скорочення інвестицій, спричинене впливом фінансово-економічної кризи на активність інвесторів. У цей період темпи зростання інвестицій в основний капітал становили в 2008 р. – 5,3 %, 2009 р. – 32,4 %, 2010 р. – 9,5 %. 2011 р. відбулося зростання інвестицій в основний капітал проти 2010 р. і становило 0,9 %, що засвідчило тимчасове подолання кризових тенденцій у промисловому виробництві.

У 2009 р. більшість підприємств призупинило свою діяльність у напрямі реконструкції та реорганізації виробництва, через обмеженість фінансових, як власних, так і кредитних ресурсів. У 2009 р. інвестиції переважно спрямовувалися на завершення вже діючих інвестиційних проектів. Унаслідок цього частка валового нагромадження основного капіталу як у випуску, так і у ВВП зменшилася до 7,2 % та 18,4 % проти 8,7 й 22,3 % відповідно в середньому у 2001–2007 рр.

Низький технологічний рівень вітчизняної економіки зумовлює дуже високий рівень її витратоємності, особливо енергоємності. Розвиток вітчизняного виробництва відбувається на екстенсивній основі, на споживання великої кількості матеріальних і енергетичних ресурсів потрібні суттєві витрати. Споживання первинних паливно-енергетичних ресурсів на одиницю ВВП в Україні є значно вищим, ніж у розвинених країнах світу – у 3,7 разу вищим, ніж у країнах ЄС-27, у 2,9 разу – ніж у сусідній Польщі, в 1,4 разу – ніж у Росії. Дуже високою залишається енергетична складова у собівартості низки видів промислової продукції. Водночас забезпеченість власними енергоресурсами становить менше 50 %, що відносить проблему енергоефективності до ключових проблем економічної безпеки.

Низька конкурентоспроможність більшої кількості продукції вітчизняних товаровиробників зумовлює низький попит на вітчизняну промислову продукцію, як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках. Наслідком цього є також заміщення на внутрішньому ринку вітчизняної продукції імпортними аналогами. У структурі імпорту у 2012 р. найбільшу частку становить хімічна та нафтохімічна промисловість – 38,4 %, машинобудування – 16,4 %, металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів – 6,6 % та харчова промисловість – 10,4 %.

Кризові явища 2008–2009 рр., які супроводжувалися девальвацією гривні, скороченням кредитування промисловості та населення, позначилися на скороченні імпорту товарів і послуг. Проте незважаючи на це, частка споживання вітчизняної продукції не збільшилася, на що в значній частині вплинула залеж-

ність виробництва від імпортової продукції, унаслідок цього підвищилася вартість готової продукції на внутрішньому ринку, застаріло обладнання, недостатньо фінансуються інвестиційно-інноваційні процеси на промислових підприємствах, низький платоспроможний попит на ринку, що визначило низьку конкурентоспроможність вітчизняної продукції.

Отже, динаміка української економіки характеризується наявністю низки системних проблем, що потрібно нагально вирішувати, що становлять ризики для подальшого економічного зростання. На рис. 1 систематизовано основні проблеми, що стримують розвиток промислового комплексу України.

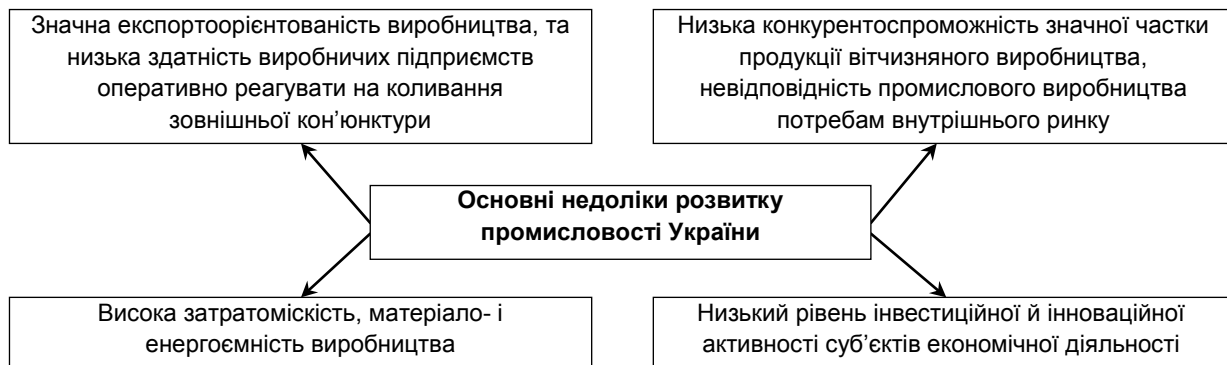

Рис. 1. Основні недоліки розвитку промисловості України

Саме зазначені вади у кризовий період продемонстрували необхідність реформування промислового сектора в напрямі розвитку високотехнологічних виробництв на основі стратегії сталого розвитку, що здатна забезпечити неперервне зростання на основі гармонійного поєднання економічних, соціальних і екологічних цілей розвитку. Перехід України на модель еколого-орієнтованого розвитку є надзвичайно актуальною на сьогодні, тому що наявність не розв'язаних проблемних питань (див. рис. 1) спричиняють не лише низьку економічну ефективність, а й призводять до деградації довкілля та вичерпання запасів природних ресурсів. Сировинна спрямованість виробничої структури в Україні, розрахована переважно на потреби експорту, звужує національні можливості щодо розвитку економіки та призводить до виснажливого й нераціонального використання природних ресурсів, розвитку процесів забруднення і деградації довкілля. Оцінюючи антропогенне навантаження на навколишнє природне середовище можна виділити основні екологічні проблеми у сфері поводження з водними ресурсами, атмосферним повітрям та відходами. Серед основних негативних тенденцій водокористування в Україні слід визначити:

- прогресуюче виснаження потенціалу водних ресурсів через значні обсяги скидання неочищених і недостатньо очищених стічних вод у загальному водовідведенні;
- стала тенденція до значного забруднення водних об'єктів унаслідок невпорядкованого відведення стічних вод від населених пунктів, господарських об'єктів і сільськогосподарських угідь;
- застарілість, незадовільний технічний стан і зношеність основних фондів систем водовідведення, неритмічна та неефективна робота очисних споруд і каналізаційних мереж міст і промислових підприємств, недостатній рівень застосування сучасних технологій очищення стічних вод, підготовки та використання води, їх невідповідність вимогам ресурсозбереження та екологічної безпеки, низькі темпи оновлення основних фондів, які не компенсують процес вибуття з експлуатації амортизованих систем.

Однією з найгостріших екологічних і соціальних проблем України є забруднення атмосферного повітря антропогенними джерелами: промисловістю, транспортом, опалювальними системами, відходами, отрутохімікатами, які використовуються у сільському господарстві. Щільність викидів від стаціонарних джерел

забруднення в розрахунку на квадратний кілометр в Україні становить 11,4 т, а щодо деяких важких металів максимальні концентрації – у 12,6 разу понад гранично допустимі концентрації. В Україні спостерігається критичний стан атмосферного повітря, наслідками якого є виснаження екосистем, збільшення рівня захворюваності та смертності населення.

Крім того, в Україні не розв'язана проблема знешкодження та зберігання небезпечних відходів, також залишається гострою проблема розміщення побутових відходів – організаційно-економічний механізм поводження з відходами є не ефективним; фінансування відповідних заходів значно нижче за реальні потреби, залишаються неврегульованими питання ідентифікації та класифікації відходів, їх обліку й паспортизації, нормування утворення, стимулювання використання відходів та ін.

Особливо гостро екологічні проблеми постають у період кризових явищ. Звуження фінансових резервів підприємств через стагнацію економіки спричиняє скорочення витрат як поточного фінансування природоохоронних заходів, так і інвестицій у розробку та впровадження екологічних інновацій. Пріоритет надається соціальним проблемам і збереженню конкурентоспроможності вітчизняних виробників. При цьому природоохоронні заходи і розробки екологічної спрямованості, зазвичай, фінансуються за залишковим принципом. Це призводить до консервації застарілих технологій (ресурсомістких і екологічно брудних) і тотального зносу основних фондів, у тому числі природоохоронного призначення, а отже, до деградації технологічної бази. Тому, незважаючи на зниження інтенсивності емісії забруднюючих речовин у натуральному вираженні в навколишнє середовище безпосередньо в період економічної кризи, в питомому вираженні вихід відходів на одиницю продукції збільшується. При цьому в подальшому через відсутність фінансових і технологічних можливостей, нарощування виробничих потужностей буде супроводжуватися більшим, ніж «докризовий», рівнем техногенного навантаження в умовах гіршого фонового забруднення навколишнього середовища.

У цих умовах надмірного навантаження на природне середовище України першочерговим завданням стає відмова від використання принципів «коричневої» економіки та пошук шляхів раціонального використання природних ресурсів для забезпечення безпечних природних умов життєдіяльності людства, і запобігання негативних наслідків втручання людини у навколишнє середовище. Це підтвердило необхідність реформування промислового сектора в напрямі розвитку високотехнологічних виробництв. Реалізація Концепції державної промисловості політики щодо створення конкурентоспроможного промислового комплексу постіндустріального типу та утвердження України як високотехнологічної держави пов'язана із необхідністю значних інвестиційних вкладень у розширене відтворення основних виробничих засобів із врахуванням екологічного імперативу.

Економічний інноваційний розвиток на основі принципів сталого розвитку неможливий без масштабних інвестиційних вкладень у «зелену» технологічну модернізацію й розвиток нових наукомістких галузей і підгалузей промисловості, які забезпечують технологічне переоснащення суміжних сфер, а також призупинення скорочення потужностей у депресивних галузях (вугільній промисловості, цивільному машинобудуванні та ін.). Вважається, що перехід економіки на інноваційний шлях розвитку – проблема, характерна для відносно благополучних періодів, а в кризовій ситуації більш актуальні нагальні проблеми виживання економіки. Однак посилення ролі інновацій в економіці здатне вплинути на ймовірність виникнення і глибину криз як економічних, так і екологічних.

Проведений аналіз дозволяє зробити висновки, що в Україні переважає індустріальна платформа господарювання ХХ ст., орієнтована на виробництво ресурсомісткої та екологічно брудної проміжної продукції при низькій ефективності державних механізмів регулювання «провалів ринку» та відсутності усталених стимулів до інвестування в інновації. Нинішня структура промисловості України не відповідає вимогам часу. Її відтворення не зможе забезпечити країні довгострокового

економічного зростання і підвищення конкурентоспроможності виробництва, особливо із врахуванням екологічного імперативу. Тому наразі має бути змінена стратегія розвитку промисловості України. Завданням промислового розвитку має стати створення сучасного, інтегрованого у світове виробництво промислового комплексу, здатного в умовах інтеграції та глобалізації виконувати основні завдання соціально-економічного розвитку та розв'язувати екологічні проблеми, у тому числі пов'язані з необхідністю обмеження та скорочення викидів парникових газів і збільшення їх поглинання. Це можливо на основі впровадження інноваційної моделі розвитку суспільства з урахуванням принципів еколого-орієнтованого розвитку й формування ефективного інвестиційного клімату.

ЛІТЕРАТУРА

1. Промисловість України: тенденції, проблеми, перспективи : [монографія] / [Н. В. Тарасова, Л. П. Клименко, В. М. Ємельянов та ін.]. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. – 320 с.
2. Кулиш Е. В. Особенности отраслевых программ развития промышленности / Е. В. Кулиш, В. А. Телюк. // Экономика промышленности. – 2008. – № 43. – С. 9–19. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/
3. Луговская И. А. Региональное развитие промышленности Украины / И. А. Луговская // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2011. – № 2. – С. 251–255. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Traeiv/2011_2/49.pdf. – Назва з екрана.
4. Каплиенко М. В. Анализ состояния и государственное регулирование развития промышленности Украины / М. В. Каплиенко // Бизнес информ. – 2010. – № 3 (1). – С. 112–115. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/bi/2010_3_1/1/112-115.pdf. – Назва з екрана.
5. Гальчинський А. Україна: наука та інноваційний розвиток / А. Гальчинський, В. Геєць, В. Семиноженко. – К. : [б. в.], 1997. – 66 с.
6. Геєць В. М. Інноваційні перспективи України / В. М. Геєць, В. П. Семиноженко. – Х. : Константа, 2006. – 272 с.
7. Украина и ее регионы на пути к инновационному обществу : монография : в 4 т. / [А. И. Амоша, И. П. Булеев, В. И. Дубницкий и др.] ; под. общ. ред. В. И. Дубницкого и И. П. Булеева ; НАН Украины, Ин-т экономики прм-сти; Донец. экон.-гуманит. Ин-т ; Акад. экон. наук Украины. – Донецк : Юго-Восток, 2011. – 572 с.
8. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс] : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. – Назва з екрана.

І. А. Брижань, кандидат економічних наук (Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка). **Исследование проблем развития промышленного производства Украины в условиях кризиса.**

Аннотация. На основе анализа развития промышленного производства Украины автором сделан вывод о том, что в стране преобладает индустриальная платформа хозяйствования XX в., которая ориентирована на производство ресурсоемкой и экологически грязной промежуточной продукции при низкой эффективности государственных механизмов регулирования «провалов рынка» и отсутствии устоявшихся стимулов к инвестированию в инновации. Исследовано влияние финансовых кризисов на темпы развития промышленного производства Украины. Доказана необходимость внедрения инновационной модели развития промышленности на основе принципов развития, ориентированных на сбережение экологии.

Ключевые слова: промышленное производство, инвестиции, инновации, антропогенная нагрузка, устойчивое развитие.

I. A. Bryzhan, Cand. Econ. Sci., associate professor (Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University). **The study of problems of industrial production development of Ukraine under crisis.**

Summary. *Based on the analysis of industrial production development in Ukraine, the author concluded that industrial platform of twentieth century is dominated in the country, which is focused on the production of resource-intensive and ecologically dirty intermediate goods with low efficiency of state regulatory mechanisms of «market failures» and the absence of well-established incentives to invest in innovation. The influence of the financial crisis on the growth rates of industrial production in Ukraine is investigated. It is proved the necessity of introducing innovative model of industrial development based on the principles of ecological-oriented development.*

Keywords: *industrial production, investment, innovation, human pressure, sustainable development.*